

ДІАЛОГІЧНА УЯВА І ТРАДИЦІЯ

УДК 801.82:161.225

КАТЕГОРІЯ «INBETWEENNESS»: ЛІТЕРАТУРНО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Марія ЗУБРИЦЬКА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства,
бул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: zubrycka@franko.lviv.ua*

Проаналізовано онтологічну категорію Мартіна Гайдеггера *Inzwischen-schaft* (*inbetweenness*, *між-нота*), яка в теорії літератури стала одним із ключових понять як літературної антропології, так і феноменологічно-екзистенційного та постколоніального дискурсу. Особливу увагу зосереджено на поняттях межі художнього тексту, трансгресії та транзитності, які перебувають у кореляції з гайдеггерівською категорією. Стаття водночас досліджує взаємозв'язок між стабільними та транзитними елементами художнього тексту крізь призму категорії *inbetweenness*.

Ключові слова: *inbetweenness*, трансгресія, транзитність, лімінальність, дійсне, уявне, фіктивне.

У своїй статті я хочу проілюструвати несподівані літературно-теоретичні траєкторії одного із наскрізних понять мисленнєвого світу видатного філософа ХХ століття Мартіна Гайдеггера, а саме онтологічної категорії *Inzwischen-schaft*, який завдяки представникам постколоніальної критики термінологічно вкорінився в літературно-теоретичному дискурсі як *inbetweenness*. На думку німецького філософа, людське буття має свою локалізацію, розташованість у світі, і оселею цього буття є *Inzwischen-schaft*, *inbetweenness* чи міжність. Міжність однаково стосується простору і часу, які М. Гайдеггер розглядав як дар людині і як плід її уяви. Фатальну нездатність людини в реальному житті *бути-понад* часом, простором, екзистенційними обставинами зумовлює її буття-до-смерті, яке розгортається в міжності – між народженням і смертю, між теперішнім, якого вже нема, і теперішнім, якого-ще-нема. Людина неспроможна подолати свою смертність, тому вона не здатна досягти стану «завжди теперішнього» – вічності. Свої думки М. Гайдеггера спочатку виклав у працях «Буття і час» та «Дорогою до мови». А в статті «Гельдерлін і сутність поезії» він онтологічно обґрунтував категорії міжності на прикладі місця і ролі поета: «Отже, сутність поезії втягує в орбіту законів божественних знаків і голосу народу, які то сходяться, то розходяться. Саме поет стоїть посередині – між Богом і народом. Його викинуто у це *Між*, між Богами і людьми. І тільки тут уперше розв'язується запитання, ким є людина і в якому ґрунті вона закорі-

нює своє існування: “людина все ж мешкає поетично на цій Землі”. Невтомно і щораз наполегливіше, не звертаючи уваги на багатство образів, які напірають на нього, щоразу пряміше Гельдерлін проривається в своїй поезії у це *Між*. Саме тому ми говоримо, що він є поетом поетів» [1, 299].

Гайдеггерівська ідея онтологічної міжності як перманентного стану буття-людини-в-світі набула нового звучання у феноменологічних ідеях про межу та межовість у Михайла Бахтіна: «Подія життя тексту, тобто його справжня сутність, завжди розвивається на межі двох свідомостей, двох суб'єктів» [2]. Семіотично-структуралістський підхід до поняття межі, і зокрема текстуальних меж, знаходимо і в Юрія Лотмана, котрий наголошував на тому, «що проблема рамки – межі, що відокремлює художній текст від нетексту, – належить до визначальних» [3, 182–183]. А ідея літературознавця про межу як особливий простір творення значень стала потенційним джерелом для дослідження не лише ареалу пограниччя, а й феноменів трансгресії та переходу в літературно-теоретичній та культурологічній думці [4, 255]. Зокрема, Ю. Лотман паралельно із Юлією Крістєвою та Роланом Бартом у період їхнього зацікавлення постструктуралістськими ідеями, озвучив тезу, що радше вписується у феноменологічний і герменевтичний дискурс: «Будучи просторово обмеженим, твір мистецтва є моделлю безмежного» [5, 206]. Така теза російського теоретика суголосна з ідеями дискурсивної історії культури, в якій література постає як вербальний текст – усе, що виражене в слові та через слово. У такому аспекті художня література стає полем гри різних дискурсів, поетик і риторик, і завжди це поле як універсальний феномен має локальний контекст: кожен текст існує в необхідному контексті, який дає змогу нам розуміти текст із усією його логікою та його декором. Читачі часто вкладають у тексти те, що могли спровокувати інші тексти, культурні та соціальні наративи чи дискурси. Такі ідеї зумовили методологічну доцільність у міждисциплінарності, тому у другій половині ХХ століття майже всі теорії художнього тексту намагалися конституювати свій міждисциплінарний статус, оскільки щоразу очевиднішою була потреба в залученні нового методологічного інструментарію та розширенні ареалів дослідження.

В останні два десятиліття теорія літератури намагається знайти «діалектичну» рівновагу між відкритістю та межами чи горизонтом, ініціативою інтерпретатора та тиском контексту. Цю дилему Умберто Еко теоретично описав як «необмежувану, але в жодному випадку не безмежну» інтерпретацію [6]. Мабуть, саме тому найновіші теорії тексту особливо увагу звертають на мінливу кореляцію між стабільними елементами художнього твору та його транзитними елементами, які розглядають як систему синтаксичних, лексичних і стилістичних відхилень, відмінностей і розривів. Дослідження транзитних елементів літературного твору дає змогу вивчати природу текстуальних нерівностей, суперечностей і неузгодженостей та їх впливу на процеси рецепції. Однак взаємозв'язок стабільних і транзитних елементів породжує два явища феноменологічного порядку, які власне і визначають динаміку текстуальних значень. Текст органічно поєднує в собі межі та трансгресію – переступання меж задля оживання в інших контекстах. На цій феноменальній здатності тексту наголошувала постколоніальна критика.

Зокрема, Гомі Бгабга називає *inbetweenness* «третім простором», що долає відмінності та відкриває перспективу культурного діалогу і взаємообміну, перекладу, нової артикуляції, народження нових культурних і літературних форм та форматів. У передмові до своєї праці «Місцезнаходження культури» він обґрунтував лімінальність постколоніальної культурної ідентичності, яка не дає змоги розмежовувати категорії колонізаторів і колонізованих як окремі незалежні цілісності. На думку Г. Бгабги, лімінальність і транзитність постколоніальної культурної ідентичності сприяють появі нових культурних практик, що продукують взаємне визнання культурних відмінностей [7]. Лімінальний простір гібридний за своєю природою, і саме ця гібридність продукує нові культурні сенси. Лімінальна модель культури у розумінні Г. Бгабги уможлиблює новий спосіб осмислення ареалів «поза межами». Лімінальність не лише стосується простору між різними культурами, а й між різними історичними періодами, між політикою та естетикою, між теорією та практикою. Відомий префікс «пост» у термінах постструктуралізм, постмодернізм, постколоніалізм власне окреслює саме цю лімінальність, корелятами якої є поняття межі, порогу, міжності, транзитності, що формують дискурсивну практику лімінального простору.

Для прикладу, слова метафора та переклад («translation») містять у собі ознаки лімінальності, бо означають *через і поза*. Авторське використання метафор чи перекладу є яскравою ілюстрацією перетину дискурсивного лімінального простору. Метафора – це *транзитний елемент тексту*, а транзитні елементи репрезентують систему відхилень, відмінностей, розривів і дискретностей: синтаксичних, лексичних, стилістичних тощо. Досліджуючи моменти розривів і дискретностей у тексті літературознавство, теорія літератури, насправді, намагаються за допомогою інтерпретаційного розуміння розвивати прозорий і неперервний дискурс знання про той чи інший текст, які допомагають читачам адекватно сприймати текстуальні нерівності, суперечності та неузгодженості.

Іншим прикладом може слугувати термін інтерпретація як переклад, посередництво між різними мовами та культурами. Новий культурний і антропологічний поворот у літературознавстві та літературній теорії спонукали Вольфганга Ізера задуматися над питанням здатності культур до перекладу – саме таку назву має одна із останніх його збірок есеїв «The Translatability of Cultures» [8, 21]. В. Ізер запропонував свій варіант літературної антропології, в якій розглянув літературу як один із вирішальних засобів оформлення культурної дійсності, а в художніх текстах відводив особливу роль і надавав очевидну перевагу неказанності та неперекладності над культурними та історичними [9, 283].

На думку німецького літературознавця, людина усвідомлює свою фізичну кінецьність, і саме тому має потребу в безконечності, у доланні меж, у просторі без кордонів – в уяві й у вічності, яка не є минулим чи майбутнім, а безконечним теперішнім. В. Ізер розглядав людську потребу в уявних мандрах невідомими просторами, просторами, які М. Гайдеггер назвав «in-betweenness»: «Людина не є готова сприймати будь-які межі пізнання, тому вона має потребу в уявних образах, які б віддзеркалювали непізнаванність» [9, 283,]. В. Ізер побудував свою літературну антропологію на припущенні, що література допомагає нам долати тягар усвідомлення людиною її смертності через уяву та художній вимисел. Уява, переступаючи межі мож-

ливого, перетворює недоступність у можливість, у щось таке, що існує у чуттєвому світосприйнятті людини. На думку В. Ізера, художня уява й естетика негативності – це два фундаментальні антропологічні модули, які людство впродовж своєї історії використовувало як засіб і спосіб перемодельовання свого світу.

Варто наголосити, що В. Ізер розглядав акт читання крізь призму перформативності чи діяльного впливу не лише на свідомість реципієнта, а й на загальну культуру суспільства. Інакше кажучи, художня література – це світ можливих траєкторій і альтернатив, який дає змогу досвідчувати те, що інакше залишилось би недоступним. Літературна антропологія В. Ізера перебуває в тісному кореляційному взаємозв'язку із культурною інакшістю. В «Уявному читачеві» В. Ізер висунув тезу, що тексти містять у собі модель уявного культурного контакту чи «уявного Іншого». Цей «уявний Інший» є структурно функціональним як на рівні негативності тексту, так і на рівні внутрішньої інакшості. У цьому розумінні література є моделлю, що розташована у «просторі між» культурними формами проявлення, а читання – це своєрідна гра, що долає всілякі часо-просторові межі та кордони. Це радикально анти-міметична теорія літератури, яка водночас є противагою тим теоріям читання, що визнають владу тексту над процесом народження значень та інтерпретаційним процесом. Такі теорії мають одну ваду – вони редукують дефініцію взаємодії тексту та читача. Ці теорії розглядають як винятковий привілей тексту передавати значущу інформацію читацькій свідомості та уяві. Однак успішність акту передачі, навіть якщо її й започатковує чи ініціює текст, залежить від того, наскільки цей текст спроможний активізувати всі читацькі ресурси його сприйняття та комунікування з ним. Комунікування у цьому контексті є показником високої динаміки читацького відгуку. Замість пасивного сприймання інформації, яку пропонує художній текст, і яка розширює наші знання чи викликає естетичне задоволення читачів, процесуальність комунікування з текстом задіює всі ресурси, які в підсумку змінюють внутрішній світ людини і здатні змінити культурну формацію. Інакше кажучи, процес комунікування з художнім текстом екзистенційно пов'язує читачів зі структурами та структуруванням їх буття й їхнього культурного запліччя. Саме це «самоподвоєння» завдяки художній літературі, на думку В. Ізера, дає змогу втекти від ув'язнення історичною, культурною чи психологічною детермінованістю. Інакше кажучи, література завдяки художній уяві стає серйозною заявкою на вічність, на понадчасовість і понадзнаходжуваність, як пам'ятник людського духу, що на мить застиг між небом і землею, як на картині «Замок у Піренеях» Рене Магрітта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бахтин М. М.* Естетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1986.
2. *Гайдеггер М.* Гельдерлін і сутність поезії / М. Гайдеггер // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996.
3. *Лотман Ю.* Внутри мыслящих миров: Человек. Текст. Семиосфера. История / Ю. Лотман. – М. : Языки русской культуры, 1999.
4. *Лотман Ю.* Структура художественного текста / Ю. Лотман. – 1971.
5. *Лотман Ю. М.* Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М., 1998.

6. *Bhabha H.* The Location of Culture / H. Bhabha. – London : Routledge, 1994.
7. *Budick S.* The Translatability of Cultures: Figuration of the Space Between / Budick Sanford and Wolfgang Iser. – Stanford : Stanford UP, 1996.
8. *Eco U.* The Limits of Interpretation / Umberto Eco. – Blomington & Indianapolis : Indiana University Press, 1990.
9. *Iser W.* Prospecting: From Reader Response to Literary Anthropology / Wolfgang Iser. – Baltimore : The Johns Hopkins UP, 1989.

Стаття надійшла до друку 13.09.2012

Прийнята до друку 30.01.2013

THE ORETICAL ASPECTS OF THE CATEGORY «INBETWEENNESS» IN LITERARY CRITICISM

Mariya ZUBRYTSKA

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Theory of Literature and Comparative Literature,
1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: zubrycka@franko.lviv.ua*

This article is focused on analysis of M. Heidegger's ontological category of *inbetweenness* and its correlation with the key concepts of the contemporary literary discourse. Particularly, the category of inbetweenness is regarded in its correlations with such terms of postcolonial discourse and literary anthropology as transgression and transition. Special emphasis is put on analysis of the stable and transitional elements of literary texts.

Key words: inbetweenness, transgression, transition, liminality, the real, the fictive, the imaginary.

КАТЕГОРИЯ «INBETWEENNESS»: ЛИТЕРАТУРНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Мария ЗУБРИЦКАЯ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра теории литературы и сравнительного литературоведения,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина,
e-mail: zubrycka@franko.lviv.ua*

Проанализирована онтологическая категория Мартина Хайдеггера *Inzwischenchaft* (*inbetweenness, междуность*), ставшая впоследствии одним из ключевых понятий как литературной антропологии, так и феноменологически-экзистенциального и постколониального дискурсов. Особое внимание уделяется понятиям границы художественного текста, трансгрессии и транзитности, которые взаимосвязаны с хайдеггеровской категорией. Статья исследует также взаимосвязь между стабильными и транзитными элементами художественного текста с помощью категории *inbetweenness*.

Ключевые слова: *inbetweenness*, трансгрессия, транзитность, лиминальность, реальное, воображаемое, фиктивное.